

Ima li Europa kršćanske korijene?

Kada Spinoza piše u Etici da “pomaganje onima kojima je to potrebno uvelike nadilazi interes pojedinaca” te da se “briga za siromašne dakle nameće cijelome društvu i tiče se zajedničkog interesa”, on nam je bliskiji nego Evanđelje

Paul Veyne

Možda je ovo zgodna prilika da se kaže ponešto o jednom pitanju koje se danas pretresa i u Europskom parlamentu: može li se reći da su temelji Europe kršćanski, da su njezini korijeni uronjeni u kršćanstvo? Bi li trebalo tu tvrdnju upisati u Europski ustav?

Postoje li u povijesti korijeni?

Doista, to se pitanje može odmah otkloniti kao lažni problem. Tko je ikada vidio da u svojim raznolikim domenama, u svojim različitim društvenim sredinama, u svojim raznolikim aktivnostima i mislima, jedna civilizacija, jedno društvo, ta heterogena stvarnost, proturječna, polimorfna, polikromna, da ona negdje ima “osnovicu”, da ima “korijene”? Da se ti korijeni nalaze u jednoj od njezinih brojnih komponenata, u religiji? Korijeni s kojima je ostala povezana u vrtlogu materijalnih i moralnih kretanja, tijekom dvadeset stoljeća? Religija je samo jedna od crta u fizionomiji društva, crta koja je nekoć bila izabrana kao njegova karakteristika; u našem se desakraliziranom razdoblju radije bira odnos tog društva prema Pravnoj državi.

Religija je jedna komponenta civilizacije, nije njezina matrika, čak ako joj je ponekad mogla poslužiti kao konvencionalna oznaka, ako je mogla biti njezino prezime: “kršćanska civilizacija”. Smatra se da je Zapad njegovao i zastupao humanitarizam, blagost, više nego što su to činile druge civilizacije, a tu je blagost navodno dugovao kršćanskom utjecaju koji je omekšao

njegov način života. Ta ideja, bojim se, nije ni ispravna ni pogrešna zato što će se odnosi između nekog vjerovanja i ostatka društvene stvarnosti pokazati kao mnogo složeniji. Čitatelj će mi biti zahvalan ako se ne razmašem Inkvizicijom i Križarskim ratovima te ako se ograničim, kako bih ostao pri zemlji, na citiranje četiri retka Marca Blocha: zakon Krista “može se shvatiti kao učene blagosti i milosrđa, ali, u feudalno vrijeme, najživlja se vjera u misterije kršćanstva bez poteškoća udruživala sa sklonošću ka nasilju.”⁰¹

Individualizam i univerzalizam?

Osim tih prejednostavnih gledišta, otklonimo također velike maglovite riječi poput individualizma i univerzalizma, iako je Paul Valéry smatrao da je kršćanstvo zaslužno za ta dva pojma. Zar bi individualizam bio katolički zato što svaka duša ima beskonačnu vrijednost i jer Gospodin bdije nad njima, nad svakom posebno? Da, kako bi provjerio jesu li ponizne i pokorne njegovu Zakonu. I što znači individualizam? Pozornost koju pojedinac pridaje svojoj osobnosti, kao nečemu što utjelovljuje ljudsku sudbinu? Ontološki prioritet ili pak etički primat pojedinca nad kolektivom ili nad Državom? Nekonformizam, prezir prema normama zajednice? Čovjekova želja da se radije ostvari nego da ostane na svome mjestu?

Katoličanstvo je strano jednome i drugome ili, bolje rečeno, u nekim prilikama neki su kršćani dali primjer za to utjelovlje-

⁰¹ Marc Bloch, *La société féodale*, I, str. 61.

nje, za taj primat ili za to odbacivanje, kao što se svakome dogodi da to učini. Ako je sloboda jezgra individualizma, zar bi ona onda trebala biti kršćanska zato što je poslušnost kršćanskome Zakonu hvalevrijedna tek ako je čovjek slobodno poslušan? Možda, ali čovjek nije slobodan ne biti poslušan tome Zakonu, i ta je navodna sloboda tek autonomija u poslušnosti prema Crkvi i njezinim dogmama.

Riječ univerzalizam nije ništa manje varljiva; bilo bi točnije govoriti o isključivoj i prozelitističkoj religiji: kršćanstvo je otvoreno univerzumu i smatra se jedinim istinitim. Poganski su mislioci bili univerzalisti zato što su se izražavali kao filozofi: svi, Grci i Barbari, slobodni i robovi, muškarci i žene, imali su jednaki pristup istini i mudrosti; ljudske su sposobnosti bile gotovo jednake u svih ljudi. Sveti je Pavao, nasuprot tome, časnik koji novači: on vrbuje sve ljude da uđu u jednu Crkvu koja je svima otvorena i koja se za njima zatvara; Pogani i Židovi, slobodni i robovi, muškarci i žene, svi će biti jedno u Kristu ako očuvaju vjeru. Poganstvo je također bilo svima otvoreno, ali manje isključivo: svaki je stranac mogao obožavati nekoga grčkog boga i nije bio proklet ako ga nije obožavao.

Religija i politički program dvije su različite stvari

Od svetoga Pavla, kršćanstvo je ne-Židovima omogućilo da i oni budu prihvaćeni kao odabrani narod, to jest Crkva: sve duše mogu biti spašene, bilo da je tijelo koje nastanjuju bijelo, žuto ili crno. Sveti Pavao proširio je tako na Pogane privilegij odabranog naroda. Je li to u njega bio univerzalizam? Zar je u isti mah proglasio jedinstvo ljudske vrste? Nije ga proglasio niti zanijekao: nije na to mislio, nije toliko o tome razmišljao. Budimo oprezní da nas ne prevare opći pojmovi, ta preširoka odjeća misli.

To nije ono što danas mislimo pod univerzalizmom, koji opravdano tvrdi da sve rase, svi narodi – kao i oba spola – imaju gotovo jednake ljudske sposobnosti i da se trenutačne razlike mogu pripisati samo društvu: inteligencija Kofija Annana, Condoleeze Rice i nobelovca Muhammada Yunusa ravna je onoj predsjednika Georgea W. Busha; Nobelove nagrade mogu se pojaviti i

Paul Veyne

među domorocima Nove Kaledonije ili Bornea, to je tek stvar obrazovanja, sredine, društva. No ono što je za nas očito, jedva je starije od sto godina, takav bi stav iznenadio civilizirane ljude XIX. stoljeća i njegov trijumf, koji se razvijao tako postupno da nije mogao biti zapažen u tijeku, možda je jedan od najvećih događaja ljudske povijesti, premda je njegovo rođenje prošlo nezapaženo i premda nam se nametnuo a da to ni ne znamo: nijedna značajna činjenica, nijedna doktrina, nijedna knjiga nije uzrokovala njegov tihi trijumf. Nije ga uzrokovalo kršćanstvo niti znanost sociologa, već prije dekolonizacija i ono što bi se moglo nazvati sociološki *état d'esprit*, jedan implicitni diskurz o ulozi društva, koji se nečujno ustalio u XX. stoljeću.

Što se tiče potrage za utemeljiteljima, duhovnim precima, ona je često iluzorna. Godine 1848., u Francuskoj, u određenim se sredinama podrazumijevalo da je Isus bio prvi socijalist i da je socijalizam “povlačio zaključke” iz kršćanskog milosrđa, iz ljubavi prema bližnjemu; to je također bilo razdoblje u kojemu se smatralo da je kršćanstvo ukinulo ropstvo, ukinuće na koje nijedan poganin, nijedan kršćanin (osim, strogo gledano, Grgur iz Nysse) nije ni pomislio. No zašto bi ga se ukinulo? Kršćanstvo je religija, a ne društveni ili politički program; ono nije trebalo ništa promijeniti u društvu. To mu se ne može zamjerati, kao što se ne može prigovoriti marksizmu što se ne brine za spas duša na onome svijetu. Budući da nas je Krist sve iskupio, da smo svi sada zaslužili biti spašeni i da svi dijelimo istu metafizičku sudbinu, svi smo braća, ali “u Kristu” i što se tiče naše besmrtné duše.

Iz tog religijskog unanizma ne proizlazi da su gospodar i rob jednaki u ovome zemaljskom svijetu (robovi nisu mogli postati svećenici). Kako je spas nosio cijenu poštivanja morala u ovome životu, sveti je Pavao robovima propisao poslušnost prema njihovom gospodaru. Što se tiče zaključaka koji se mogu povući iz ljubavi prema bližnjemu, Laktancije ih je povukao već oko 314. Među poganima, piše on², ima bogatih i siromašnih, gospodara i robova; no “tamo gdje nisu svi jednaki, nema jednakosti, a nejednakost je dovoljna da se isključi pravda, koja se temelji na činjenici da se svi ljudi rađaju jednaki.”

“Čitatelj bi mi mogao uzvratiti,” nastavlja Laktancije s razoružavajućom iskrenošću, “da bogatih i siromašnih, gospodara i robova ima i među nama, kršćanima. Svakako, ali mi ih smatramo jednakima i braćom, zato što je ono važno duh, a ne tijelo; naši su robovi podjarmljeni tek tijelom, duhom, oni su naša braća.” Sveti Pavao nije toliko stvorio matricu za univerzalizam ljudskih prava, koliko je dodao ulja na kotačiće nejednakosti u društvima: na crkvenim su klupama mali jednaki velikima (osim ako ih društvena skromnost ili kršćanska poniznost ne nagnaju da se smjeste u zadnji red).

Jesmo li dakle još uvijek kršćani?

Naposljetku, o kojoj se Europi radi, o onoj od nekoć ili o suvremenoj Europi? Godine 2005., Elie Barnavi govorila nam je o našim kršćanskim korijenima, podsjetila nas je na ono što smo bili u vrijeme katedrala. Da, kršćanstvo je uzelo u svoju službu arhitekta, slikara, kipare; da, bilo je predmet srednjovjekovne filozofije, te dugo klevetane “skolastike” koja je ravna grčkoj i njemačkoj filozofiji; njegova duhovnost i njegov interiorizirani moral obogatili su naš unutrašnji život. Da, bili smo kršćani u ono vrijeme, ali sada? Kakve imamo još veze sa svetim Bernardom iz Clairvauxa, s Božjom ljubavi, s pokorom, kontemplativnim životom, mistikom, Otkrivenjem pod prijetnjom filozofije, primatom duhovnosti koji se nametao kraljevima, propovijedanjem drugoga Križarskog rata?

Naša je suvremena Europa demokratska, laička, pristaša religijske slobode, ljudskih prava, slobode misli, seksualne slobode, feminizma i socijalizma ili smanjenja nejednakosti. Sve su to stvari koje su strane i ponekad oprečne jučerašnjem i današnjem katoličanstvu. Kršćanski je moral propovijedao asketizam (na koji smo zaboravili), ljubav prema bližnjemu (golemi program, koji je ostao maglovit) i učio nas je da ne ubijamo i ne krademo, ali to su već svi znali. Budimo otvoreni: doprinos kršćanstva suvremenoj Europi, u kojoj još uvijek živi veliki udio kršćana, reduciran je gotovo na njihovu prisutnost među nama. Kada bi bilo apsolutno potrebno pronaći naše duhovne očeve, naš bi modernitet mogao navesti Kanta ili Spinozu; kada ovaj posljednji piše u *Etici* da “pomaganje onima kojima je to potrebno uvelike nadilazi interes pojedinaca; briga za siromašne se dakle nameće cijelome društvu i tiče se zajedničkog interesa,” on nam je bliskiji nego Evanđelje.

Osim kada papinstvo zauzima društvene stavove, kao što je to činio Leon XIII. godine 1891. u enciklici *Rerum novarum* i kao što će to kasnije činiti Ivan Pavao II. Oko 1950., neki su ljevičarski katolici, u jednoj novoj verziji svoje religije, procijenili da teološke vrline impliciraju osuđivanje kapitalizma, piše Michel

Winock. Ukratko, ili Europa kao takva nema više nikakve veze s kršćanskim moralom, koji se sada nameće tek samim kršćanima (ako ga uopće poštuju i ako se on sam nije također promijenio); ili se pak misli na suvremeno liberalno katoličanstvo, ali to je katoličanstvo manjine koja se nadahnjuje suvremenim svijetom. Vrlo složeni slučaj protestantizma ostaje posve odvojen.

Nije kršćanstvo u korijenu Europe, već suvremena Europa nadahnjuje kršćanstvo ili određene njegove verzije. Neobični korijeni koji se upliću u rast stabljike Europe, koji se s njom transformiraju, ili je pak pokušavaju sustići. U svakom slučaju moral koji danas prakticira većina kršćana ne razlikuje se od društvenog morala našega doba (već se Anatole France tome smješkao), pa tako ni u današnjem pribjegavanju kontracepciji (već se Baudelaire tome izrugivao).

I potom je stigao dan kada su Europa i Zapad imali drugi identitet, a ne kršćanski, i kada narodi više nisu bili klasificirani prema svojoj religiji. Od XVI. stoljeća, boljim poznavanjem Istoka, narodi će se početi razlikovati prema svome “načinu života”, a u tome “načinu života” religija će biti tek jedna komponenta; u XVIII. stoljeću, nacije će biti ili neće biti “prosvijećene”. U to su vrijeme Engleska i Indija imale isti životni standard. Ali u XIX. će stoljeću doći do velikog zaokreta: Pravna će država, tehnološka revolucija, bogatstvo i topovnjače biti “civilizacija”, razni će narodi biti ili neće biti civilizirani. Zatim će se, tijekom XX. stoljeća, više govoriti o Trećem svijetu, o razvoju i o Pravnoj državi.

Strana istine: pripremanje terena

Čini mi se da tako stoje stvari, ali možda ne baš sasvim. Naime, ne valja izostaviti dvije potankosti, iz kojih proizlazi taj privid kršćanskih korijena, a koje su također dio istine. A ponajprije, ako postoji iluzija, kako to da, u ispitivanjima, većina Europljana, bili oni prakticirajući vjernici ili ne, odgovaraju da su kršćani (barem ako im je pitanje eksplicitno postavljeno, jer to neće reći spontano)? To je zato što, kao što smo gore predložili, većina članova bilo kojeg društva osjeća barem neki nejasni religijski senzibilitet; ta većina malo umiruje tu nostalgiju i osjeća se uzdignutom, bogatijom na humanosti kada se poziva na religiju – jasno, religiju koja im je pred očima, religiju svoje zemlje, koja im se čini nacionalnom, normalnom, zdravom, premda je slabo poznaju i premda ih nije briga za njezine imperitive i njezine zabrane. Tako riječ kršćanin za mnoge nije više oznaka identiteta⁰³, već neka vrsta nasljednog patronima; poput prezimena stare plemićke obitelji čiji su potomci već odavno oklop i šljem zamijenili kravatnom administracijskog savjeta, ali su ipak očuvali sjećanje i ponos na svoje staro prezime.

⁰³ Europljani se ne raspoznaju po kršćanskom “identitetu” u pravome smislu u kojemu se, među sobom, Englezi, Francuzi, Španjolci, itd., raspoznaju po engleskom, francuskom, španjolskom “identitetu”. Iznenadjeni su kada vide kako ih muslimani, projicirajući na njih vlastito shvaćanje identiteta, kvalificiraju grupno i individualno kao kršćane.

No upravo takva stara obitelj ima tradicije, svoje vlastito ponašanje, ona čuva ili misli da čuva neku nasljednu vrlinu koju je pretvorila u svoju parolu ... Daleko od kršćanskoga Zapada, budistička je obitelj očuvala tradiciju nenasilja, koja je ostavila – tako mi kažu – svoje sjećanje i svoju stvarnost u povijesti; islam je posudio od judaizma praksu milostinje koju je kasnije očuvao. Židovska dužnost davanja milostinje prešla je i u staro kršćanstvo, koje je razvilo dobrotvorne institucije, bolnice, sirotišta, skloništa za siromašne, danas laicizirane i nacionalizirane institucije, koje je ipak izumilo kršćanstvo⁰⁴. Naime pokroviteljstvo bogatih pogana ili evergetizam bilo je zamišljeno gotovo isključivo s namjerom da istakne arhitekturni plan svojih gradova i da ono samo zablista kao institucija; dakako, davao se pokoji novčić siromašnima, prepuštali su im se ostaci žrtava na žrtvenicima u hramovima, ali to se pokroviteljstvo nije uzdizalo u doktrinu.

Plemićka kršćanska obitelj laska si idejom kako se uvijek isticala svojom blagošću, svojim milosrdem, svojim smislom za bratstvo. Zacijelo je o tim vrlinama govorila više nego što ih je prakticirala; bila je represivna i, kao većina smrtnika, voljela je novac i moć; humanitarizam joj nije bio glavna briga i, budimo iskreni, to nije bio njezin pravi cilj. Ali jednoga će dana njezina riječ, koja je hvalila blagost koju ona sama nije uvijek prakticirala, ipak djelovati pomalo edukativno.

Tijekom XVIII. stoljeća, u vrijeme prosvjetiteljstva, rodio se humanitarizam koji će privesti kraju tjelesne kazne; zatim će se, nakon Američke i Francuske revolucije, pojaviti dvije novine – američko pravo na sreću i ljudska prava – koji će se kasnije raz-

Paul Veyne u Gordoganu:

Nenad Ivić: *Istine fabuliranja, Gordogan, 8/1986, br. 20-21, siječanj-travanj 1986, str. 130-136.* (o Veyneu, u povodu knjige – Paul Veyne: *Les Grecs ont-ils cru à leurs mythes?*, Seuil, Paris 1983; objavljeno u sklopu temata *Jesu li Grci vjerovali svojim mitovima, prir. Nenad Ivić*) (pretiskano u knjizi – Nenad Ivić: *Napulj i druga imaginarna mjesta, Gordogan, Zagreb, 2009*)

Paul Veyne: *Mnogostrukost i analogičnost svjetova istine, Gordogan, 8/1986, br. 20-21, siječanj-travanj 1986, str. 137-145.* (prevela Sanja Ravlić, poglavlje iz knjige – Paul Veyne: *Les Grecs ont-ils cru à leurs mythes?*, Seuil, Paris 1983)

Vesna Cvitaš: *Povjesničar kao putnik, Gordogan, 3(22)/2005, br. 7-9 (51-53), proljeće-jesen 2005, str. 199-200.* (recenzija knjige – Paul Veyne: *Sexe et pouvoir à Rome /Seks i moć u Rimu/, Tallaidier, Paris 2005)*

Nenad Ivić: *Foucault, Foucault, Gordogan, 6-7 (25-26)/2008-2009, br. 15-18 (59-62), zima-jesen 2008, zima-jesen 2009, str. 218-219.* (recenzija knjiga – Giorgio Agamben: *Signatura rerum; Sul metodo, Bollati Boringhieri, Torino 2008; Paul Veyne: Foucault; Sa pensée, sa personne, Albin Michel, Paris 2008*)

viti u politički egalitarizam, pa u društveni, a sve će to dovesti do demokracije i do *Welfare Statea*. No zar taj napredak nije olakšala njegova očita analogija s kršćanskim idealom milosrđa i bratstva? Kada čujemo kako je hvaljena neka vrлина, pa i neka rijetka⁰⁵, nismo li na to već nekako pripremljeni?

Inicijativu i glavninu rada neosporno dugujemo prosvjetiteljstvu, koje je geološki nabor u povijesti⁰⁶. Budući da razlika između kraljeva i podanika, između plemstva i puka, nema razumne osnove, puk, suočen s plemićem, prestaje nalikovati djetetu pred “odraslom osobom” (zato ga se može tući). Gospodar je bio toliko superioran da se punom snagom obrušio kaznama na nikogovića koji ga se bio usudio izazvati. Ali sada su kazne zabranjene jer je gospodar narod i svaki građanin ima pravo na minimum uvažavanja⁰⁷. Potom taj politički univerza-

lizam postaje društveni pod utjecajem potraživanja malih ljudi, onih koji su se naklanjali plemstvu, ali koji ne poštuju građanstvo.

Međutim, pored prosvjetiteljstva, kršćanska je tradicija odigrala svoju ulogu. Kako li su, reći će netko, idealno bratstvo i idealna jednakost koji su roba mistično pretvorili u brata, ali vrlo poslušna brata, kako su oni mogli djelovati na društvenom, vremenskom terenu? Na dva načina koji su manje djelovali, a više pripremili teren: iluzorne genealogije i lažne analogije. Kada se već poznate riječi susretnu s idejama jedne epohe, čovjek kao da ih prepoznaje u toj epohi, utvara si da je oduvijek tako razmišljao; Chateaubriand i Lamennais željet će vjerovati da je kršćanstvo ukinulo ropstvo i da je pripremlilo modernu slobodu.

04 J. Daniélou i H.-I. Marrou, *Nouvelle Histoire de l'Eglise, I, Des origines à saint Grégoire le Grand*, Paris, Seuil, 1963, str. 368. **05** Ostanimo i ovdje pri zemlji. U stoljeću Leona XIII., na ljubav prema bližnjemu utjecao je radnički pokret. Ali u aristokratsko vrijeme Grgura Velikog, milosrđe se sastojalo prije svega u spašavanju propaloga plemstva, a ne doista siromašnih, onih čija je sudbina od rođenja bila siromaštvo; dok je propalo plemstvo imalo jednu dodatnu boljku, sramotu što su postali siromašni. Vidi Peter Brown, *Poverty and Leadership in the Later Roman Empire*, University Press of New England, 2002, str. 50-61. Ponovimo da religija, budući da nije transhistorijske naravi, ne može biti matrica, korijen, i da postaje djelomice ono u što je pretvori njezino vrijeme. **06** Zar je potrebno precizirati da prosvjetiteljstvo nije ni religiozno ni antireligiozno? Ono se u jednom trenutku sudarilo s određenim dogmama i stavovima određenih religija te s njihovom eventualnom isključivošću. Odnos između prosvjetiteljstva i suvremenog povlačenja uobičajenih velikih religija kompliciran je i nije jasan. Čini mi se da duhovi koji su više manje skrovito skloni religioznosti tvore jednu “prividnu stranu” koja je uvijek većinska, čak i u današnjoj Francuskoj. Primamljivim se doima pokušaj teoretiziranja o riječima “prividna strana”. Ako postoje takve prividne strane, to implicira, između ostaloga, da *habitus* nije sve, s Bourdieuovim dopuštenjem. **07** To je uvažavanje, reći će možda netko, evanđeoskog podrijetla. No kako to onda da je čekalo osamnaest stoljeća da počne djelovati? Zato što se tijekom stoljeća, u povijesti “ne može misliti bilo što, bilo kada,” govorio je Michel Foucault koji je time najbolje sažeo svoju filozofiju spoznaje. Povijest nije svršena, osim u našim retrospektivnim iluzijama. Ona ne prati “prirodni” razvoj, poput neke biljke, već samo epigenezu, kaže mi Jean-Claude Passeron: povijesna biljka ne nastavlja svoje korijene, ne razvija ono što je unaprijed oblikovano u klici, već se oblikuje tijekom vremena u nepredvidivim koracima. Povijesna inventivnost jedan je od aspekata te epigeneze.

Analogija je također tome doprinijela. Brkanjem duhovne jednakosti i vremenske jednakosti, staro je pokršteno tlo za prosvjetiteljstvo bilo teren koji nije bio namijenjen njegovim sjenkama, no koji ih je mogao primiti bolje nego druga tla. Schumpeter je govorio kako bi propovjednik bio polučio vrlo loš uspjeh da se sveti rat propovijedao poniznim grešnicima jednog Galilejskog jezera, a Govor na Gori ponosnim beduinskim konjanicima^{o8}. Kršćansko je milosrđe pomoglo u usvajanju rečenice koju je citirao Spinoza, koja je ipak izgrađena na svjetovnom diskurzu, diskurzu o koristi čovjeka čovjeku, diskurzu koji je stran njihovoj religiji.

Kršćanstvo je već odavno prestalo biti korijenje Europe, pod pretpostavkom da je “korijenje” više nego riječ; ali, za stanovite je vrijednosti doprinijelo pripremanju “terena”, kako to kažu liječnici i poljoprivrednici. Od Troeltscha i Maxa Webera, svi znaju za utjecaj protestantske reformacije na mentalitet zapadnih nacija ili na američku slobodu; nijanse koje razlikuju protestantsku Sjevernu Europu od katoličkih latinskih zemalja ostaju poslovične.

Korijeni ili epigeneza

Ali to doista jesu samo potankosti; pozivati se na neku Svetu knjigu (ili na smisao koji joj pridaje neka epoha) tek je jedan povijesni faktor među mnogima. Nijedno se društvo, nijedna kultura sa svojim previranjima i kontradikcijama, ne zasniva na jednoj doktrini. Iz zamršenog ukrštavanja faktora svih vrsta koji čine civilizaciju, dio koji se čini da izranja jest religija, ili pak veliki oglašeni principi, zato što je to čujni, čitljivi, jezični dio civilizacije, dio koji upada u oči i uši te prema kojemu je težimo

karakterizirati i nazivati. Govorimo dakle o kršćanskoj civilizaciji Zapada, njezin humanitarizam pripisujemo kršćanstvu. Društvo si zamišljamo poput velikog Pojedince čija misao prethodi djelovanju.

Možda, ali religija je tek jedan faktor među ostalima, faktor koji je učinkovit samo kada njegov govor postane stvarnost, kada se utjelovi u institucijama ili u nekome učenju, u uobičajenom podizanju nekoga naroda za koji religija postaje ideal, *superego*. No religijski faktor tada susreće ostale stvarnosti, institucije, moći, tradicije, običaje, svjetovnu kulturu. *Superego* – “učenje o blagosti i milosrđu”, prema riječima Marca Blocha koje sam citirao – neće uvijek pobjeđivati interese, apetite, čuvstva mase, instinkte – “sklonost ka nasilju”, sklonost o kojoj Bloch također govori. Želja da se privilegira ovaj ili onaj faktor u toj je zbrci pristrani ili vjerski izbor. Štoviše, u našem stoljeću Crkve imaju manji utjecaj u svjetovnim društvima. Kršćanstvo je u njima ukorijenjeno, no ipak ne tvori njihov korijen; još je manje reprezentant tih društava, koja su od njega postala drugačija, osim tamo gdje ga ta društva nadahnjuju.

Europa nema korijena, kršćanskih, pa ni drugih, nastala je u nepredvidivim etapama, nijedna njezina komponenta nije izvornija od neke druge. Ona nije unaprijed oblikovana u kršćanstvu, nije razvoj neke klice, već rezultat epigeneze^{o9}. Isto vrijedi uostalom i za kršćanstvo.

PREVELA Vesna Cvitaš

Iz knjige – Paul Veyne: *Quand notre monde est devenu chrétien; 312-394* (*Kada je naš svijet postao kršćanski; 312-394*), Albin Michel, Pariz, 2007, 321 str.

^{o8} Citirao J.-Cl. Passeron, *Le Raisonnement sociologique, un espace non poppérien de l'argumentation*, prošireno izdanje, Paris, Albin Michel, 2006, str. 453. ^{o9} Vidi J.-Cl. Passeron, citiran u fusnoti 8, str. 264.